

УДК 321:351.853.1 (477.25)

DOI <https://doi.org/10.55389/2786-5797.2024.01.08>

Анастасія ГОНЧАРЕНКО,

кандидат мистецтвознавства, старший науковий співробітник, Інститут проблем сучасного мистецтва НАМ України (Київ, Україна)
artstasy@gmail.com, ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-7466-6030>

МЕМОРІАЛІЗАЦІЯ У КОНТЕКСТІ ВІЙНИ В УКРАЇНІ: ІСТОРІЯ, ФОРМИ ТА РОЛЬ СУЧАСНИХ ТЕХНОЛОГІЙ У ЗБЕРЕЖЕННІ КОЛЕКТИВНОЇ ПАМ'ЯТІ (НА ПРИКЛАДІ КИЄВА)

82

АНОТАЦІЯ. Меморіалізація є потужним інструментом збереження історії, що створює зв'язок між минулим і майбутнім. Розглянуто різноманітні форми меморіалів, які дають можливість кожному суспільству знаходити власні способи пам'ятати минуле. Відомі київські меморіали, а також сучасні місця пам'яті, які сьогодні, під час повномасштабної війни, майже стихійно виникають по всій країні, мають важливе значення для формування національної ідентичності українців, вишановуючи трагічні моменти історії та героїчну боротьбу. Придільено також увагу ролі соціальних мереж, що значно впливають на процес меморіалізації, створюючи нові віртуальні форми пам'яті. Соціальні платформи об'єднують спільноти, підтримують колективну скорботу та слугують простором для зцілення. Меморіали сприяють переосмисленню травматичного досвіду, підтримують національну ідентичність і зміцнюють колективну пам'ять. В умовах глобалізації вони стають символами, де перетинаються різні історичні та культурні погляди, інтегруючи минуле у сучасність.

КЛЮЧОВІ СЛОВА: меморіалізація, колективна пам'ять, національна ідентичність, київські меморіали, соціальні мережі, віртуальні меморіали, травматичний досвід, історична пам'ять, глобалізація.

Загальна концепція меморіалізації, історія та різні форми меморіалів. Меморіалізація — це процес увічнення пам'яті про минулі події, людей або ідеї через створення фізичних або віртуальних об'єктів, що стають символами цих подій. Вона є ключовою частиною культурної та політичної ідентичності суспільств, формуючи колективну пам'ять та збереження історичної свідомості. Меморіали можуть зберігати пам'ять про трагічні події, героїчні вчинки, бути символами надії та співчуття, відображаючи політичний і культурний контекст свого часу.

Поняття «історична пам'ять» використовується у широкому, але точно визначеному сенсі, об'єднуючи соціальні, культурні та наукові аспекти минулого. На початку ХХ ст., коли виникла потреба у вивченні механізмів соціальної пам'яті, французький соціолог Моріс Альбвакс у праці «Соціальні рамки пам'яті» (1925) запропонував концепцію

«соціальних структур колективної пам'яті», стверджуючи, що простір, час і колективна пам'ять взаємозв'язані¹. Колективна пам'ять, укорінена в соціальний досвід, завжди пов'язана з конкретними просторовими й часовими уявленнями.

Одним із перших, хто соціально структурував поняття пам'яті, був французький історик П'єр Нора, який у дослідженні «Франція-пам'ять» підкреслив, що великі потрясіння минулого століття спонукають нас досліджувати, аналізувати й осмислювати пережитий досвід, особливо у зв'язку з тоталітаризмом, набуттям незалежності чи трансформаціями умов життя². Л. Репіна зазначає, що історична пам'ять трактується як «колективна пам'ять (вписана в історичну свідомість групи)», або «соціальна пам'ять (що є частиною свідомості суспільства)», або сукупність знань і масових уявлень соціуму про минуле³.

З давніх часів люди створювали меморіали, аби зберегти пам'ять про важливі події та особистості. У Давньому Єгипті меморіалізація виявлялась у величних гробницях фараонів, пірамідах, що не лише символізували силу правителів, а й нагадували про вічність душі. У Давній Греції та Римі меморіали набували форму монументальних статуй, тріумфальних арок і храмів, покликаних увічнити подвиги воєначальників і правителів.

Згодом меморіалізація стала персоніфікованішою, особливо в епоху Середньовіччя, коли храми та собори слугували місцями поховання не лише царів, а й видатних особистостей. Проте сучасне поняття меморіалу значною мірою формується під впливом подій ХХ ст., особливо Першої та Другої світових воєн. Меморіали воєнного часу в багатьох країнах стали важливим інструментом для осмислення масштабних людських втрат і трагедій, підтримки національної ідентичності та об'єднання суспільства після катастроф.

Для формування історичної пам'яті українцям, від часів набуття державної незалежності, потрібно було перенести колективну пам'ять у соціальну, застосовуючи наукові знання, досвід, спогади та переповідання. Таким чином, ця пам'ять становить основу самоідентифікації кожного громадянина, соціальної групи і суспільства загалом, закладаючи кістяк національної ідентичності⁴.

Меморіали існують у різноманітних формах і видах, кожен з яких відображає унікальний підхід до збереження пам'яті про події чи постаті минулого. Традиційними формами є статуї, обеліски, меморіальні комплекси, кладовища або монументальні споруди. Наприклад, меморіал Аврааму Лінкольну у Вашингтоні є класичним зразком монументальної архітектури, що увічнює пам'ять видатного діяча, символізуючи національні ідеали та цінності.

¹ Гончаренко А. Трансформації розвитку української скульптури (в контексті культурно-мистецьких процесів 1990-х — 2000-х рр.): дис. ... канд. мистецтвозн. 26.00.01. Івано-Франківськ, 2015. С. 50.

² Нора П., Озуф М., Пюїмеж де Ж., Винок М. Проблематика мест памяти. *Франция-память*. Санкт-Петербург: Изд-во Санкт-Петербургского университета, 1999. С. 33.

³ Репина Л. История и память: историческая культура Европы до начала нового времени. Москва: Крузь, 2006. С. 23—24.

⁴ Гончаренко А. Вказ. праця. С. 51.

У сучасному світі меморіали набувають нових форм. Однією з них є так звані живі меморіали, де процес пам'яті є інтерактивним або змінюваним. Це можуть бути віртуальні меморіали в інтернет-просторі або інсталяції у громадських місцях, що дають можливість відвідувачам додавати власні елементи, формуючи новий сенс пам'яті. Прикладом є меморіал жертвам Голокосту в Берліні — абстрактна інсталяція лабіринту з бетонних блоків, яка через свою простоту й символічну глибину викликає сильні емоційні переживання, символізуючи ізоляцію та дезорієнтацію.

Іншим видом є «меморіальні простори» — парки, музеї та громадські зони, що інтегрують елементи пам'яті й спогадів. Музеї, присвячені війнам, геноцидам або іншим історичним трагедіям, створюють умови для глибокого осмислення минулого через експонати, відеоматеріали та свідчення очевидців. Ці простори слугують місцями рефлексії та надають можливість відвідувачам поринути в історичну атмосферу, переосмислити події та винести з них важливі уроки.

Київські меморіали: відображення історії та формування колективної історичної пам'яті. Київські меморіали є важливими маркерами національної пам'яті та відіграють значну роль у формуванні колективної історичної свідомості українців. Вони не лише увічнюють історичні події та видатні постаті, а й символізують культурну й політичну ідентичність нації, що еволюціонувала протягом останніх десятиліть. Дефініція «пам'ятник» (від слова «пам'ять») стосується насамперед творів монументальної скульптури, у яких переважає меморіальна функція. Пам'ять, яку віддзеркалюють меморіали, неодмінно пов'язана з історією країни і відображає її соціокультурні та політичні реалії. Зазвичай такі пам'ятники фінансує держава, що нав'язує певні теми та сюжети, «потрібні» в конкретному соціокультурному контексті⁵.

З моменту здобуття незалежності на початку 1990-х років українська нація почала активно формувати власну історичну пам'ять. Раніше ж, у радянський період, історія та культурна спадщина України часто піддавалися викривленню в межах концепції «слов'янської єдності», що нав'язувалася через монументальну пропаганду та ідеологічну інтерпретацію минулого⁶.

Однією з ключових сторінок української історії, відображених у київських меморіалах, є пам'ять про жертви злочинів тоталітарного режиму, таких як Голодомор 1932—1933 рр. та репресії 1930—1950-х років. Меморіали жертвам Голодомору розміщені по всій території України, вшановуючи пам'ять мільйонів людей, що загинули від штучно створеного голоду та стали жертвами злочинів комуністичного ладу⁷.

Меморіал жертвам Голодомору в Києві, відкритий у 2008 р., став одним із найзначущих символів національної пам'яті. Центральна скульптура дівчинки з колосками в руках символізує втрачене ди-

⁵ Репина Л. Вказ. праця. С. 23—24.

⁶ Гончаренко А. Вказ. праця. С. 42.

⁷ Там само. С. 76.

тинство і страждання українського народу. Цей образ нагадує про насильницьке вилучення хліба та цілеспрямоване знищення українського селянства. Меморіал не лише сприяє збереженню національної пам'яті про Голодомор, а й слугує символом боротьби за історичну правду, що допомагає переосмислити цей травматичний досвід та вшанувати пам'ять загиблих⁸. Скульптурне оздоблення меморіалу є унікальним прикладом національних традицій: композиція «Свіча пам'яті» прикрашена орнаментом з хрестів, які перегукуються з орнаментами української вишивки, а також скульптурами журавлів, що намагаються злетіти, але їхні крила закарбовані у важкі кам'яні брили. Цей символ нагадує про спроби відродження українського народу попри трагедії минулого. Навколо свічки розміщено 24 жорна, що символізують 24 тисячі людських життів, які забирав ця трагедія щодоби⁹.

Ще одним значущим меморіалом Києва є *Бабин Яр* — трагічний символ пам'яті про масові вбивства мирних жителів під час нацистської окупації. Цей меморіальний комплекс уособлює багатошаровий простір пам'яті, присвячений жертвам різних національних груп: євреїв, українців, ромів та інших, які загинули у роки Другої світової війни. Складна й болісна історія Бабиного Яру продовжує осмислюватися, і сьогодні ведуться роботи зі створення комплексного меморіалу, що віддасть належну шану всім жертвам. Комплекс символізує як жахи Голокосту, так і виклики пам'яті та забуття, з якими зіштовхнулося суспільство у радянські та пострадянські часи.

Меморіал Вічної Слави на могилі Невідомого солдата, зведений у 1957 р. на схилах Дніпра, є класичним зразком радянського монументалізму, що увічніює пам'ять загиблих у боротьбі проти нацизму під час Другої світової війни. Символічний вічний вогонь біля підніжжя колони символізує безсмертність подвигів героїв, що захищали Україну. Після здобуття Україною незалежності цей меморіал почав набувати нових сенсів у контексті переосмислення історії війни та її значення для сучасного українського суспільства.

Символом новітньої боротьби за свободу і гідність став *Меморіал Героїв Небесної Сотні*, що вшановує пам'ять загиблих під час Революції Гідності 2013—2014 рр. Розташований у самому центрі Києва на Алеї Героїв Небесної Сотні, цей меморіал втілює сучасну емоційну і живу пам'ять про події, що вплинули на сьогодення України. Що важливо, він не є статичним, а постійно доповнюється новими елементами, портретами, лампадками, це робить процес меморіалізації інтерактивним і дає можливість кожному відвідувачу відчувати свою особисту причетність до колективної пам'яті.

Сьогодні в Україні під час створення пам'ятників і пам'ятних знаків, пов'язаних з культурно-історичним минулим держави, значною мірою домінує колективна пам'ять. Як зазначає П'єр Нора, «вона є спогадом

⁸ Там само. С. 80.

⁹ Там само. С. 80.

або сукупністю свідомих чи несвідомих спогадів про досвід, пережитий і/або перетворений на міф живою спільнотою, до ідентичності якої невід'ємно належить відчуття минулого»¹⁰. Історична пам'ять стає особливо актуальною в періоди суспільних потрясінь або нових викликів, коли нація шукає в минулому підстави для свого майбутнього¹¹.

Меморіалізація під час війни в Україні. Меморіалізація під час війни в Україні є особливо складним і водночас важливим процесом, який відбувається в режимі реального часу. Вона втілюється як через офіційні, так і спонтанні ініціативи, що виникають на місцях боїв, вулицях міст, а також у культурному просторі країни. Війна, що почалася в 2014 р. з російської агресії на сході України та в Криму, а згодом переросла у повномасштабне вторгнення у 2022 р., створила умови для нових форм меморіалізації, в яких поєднуються емоційність, глибокий біль і посилена національна свідомість. Пам'ятники, споруджені в період воєнного часу, мають значний вплив на колективну пам'ять і оновлення історичної свідомості. Встановлення пам'ятників є знаковою подією, що зміцнює пам'ять про важливі особистості та події, які залишили яскравий слід у національній історії¹².

Спонтанні меморіали, що виникають у містах і селищах, де відбувалися бойові дії або загинули мирні жителі, часто є простими за формою, але вражаючими за змістом. Вони складаються з квітів, фотографій, свічок і лампадок, розташованих на місцях загибелі людей, створюючи символічні акти пам'яті. Такі ініціативи є свідченням, що навіть у розпал війни суспільство зберігає здатність вшановувати своїх героїв і жертв. Крім того, на рівні державних ініціатив створюються меморіали та місця пам'яті для увічнення загиблих солдатів і мирних громадян, зокрема алеї пам'яті у великих містах або військові кладовища.

Особливим аспектом меморіалізації під час війни є її здатність підсилювати національну єдність і сприяти формуванню нової ідентичності, заснованої на спільному досвіді боротьби за свободу. Меморіали, створені у цей період, символізують боротьбу за незалежність і демократичні цінності, укріплюючи почуття єдності в умовах поліетнічного та полікультурного українського суспільства. Як зазначає С. Світленко, в умовах сучасної України історична свідомість має особливу цінність, оскільки саме вона «сприяє утвердженню розуміння спільності історичних традицій, пам'яті та долі, незалежно від етнічного походження, культурних чи духовних уподобань», що відіграє вирішальну роль у формуванні національного світосприйняття та життєздатності нації¹³.

Меморіалізація під час війни не лише вшановує пам'ять загиблих, а й слугує потужним інструментом колективного відновлення.

¹⁰ Nora P. *Realms of Memory: The Construction of the French Past*. Columbia University Press, 1996.

¹¹ Гончаренко А. Вказ. праця. С. 52.

¹² Там само. С. 75.

¹³ Світленко С. Світ модерної України кінця XVIII — початку XX ст.: зб. наук. пр. Д.: Герда, 2007. С. 118.

Такі пам'ятники та спонтанні меморіали сприяють національному зціленню, допомагаючи суспільству осмислити втрати, подолати травматичний досвід та усвідомити його значення в сучасному житті. Це формує спільну національну пам'ять, яка закладає основу для нової національної ідентичності, заснованої на принципах свободи, незалежності та демократичних цінностей¹⁴.

Соціальні мережі та меморіалізація. Соціальні мережі відіграють важливу роль у процесі меморіалізації під час війни, вони дають можливість швидко поширювати інформацію про втрати і важливі події, а також об'єднувати людей у спільноти пам'яті. Платформи Facebook, Instagram, Twitter та ін. дозволяють створювати так звані «*віртуальні меморіали*», де люди висловлюють співчуття, підтримку та скорботу, об'єднуючись навколо спільного болю. Онлайн-простір дає змогу формувати миттєві спільноти пам'яті незалежно від географічного розташування, об'єднуючи людей з різних куточків світу в колективному вшануванні пам'яті. У цифровому просторі з'являються нові форми меморіалізації, які стають місцями колективної скорботи, створюючи ефект спільного емоційного переживання. Онлайн-меморіали часто включають ритуали пам'яті, що імітують або доповнюють фізичні акти скорботи, а також можуть слугувати терапевтичним простором для людей, які шукають підтримки або діляться своїм болем із ширшою аудиторією.

Цифрова пам'ять як інструмент довготривалого збереження історії. Сучасні технології допомагають створювати *архіви пам'яті*, що фіксують свідчення війни у вигляді фотографій, відео, історій очевидців та інших документальних матеріалів. Це дає можливість не лише вшанувати пам'ять про події, а й забезпечити довготривале збереження інформації для історичних досліджень і нащадків. Цифрова меморіалізація надає змогу зберігати пам'ять у глобальному цифровому просторі, навіть коли фізичні меморіали можуть бути знищені чи пошкоджені під час бойових дій.

Таким чином, сучасні технології та соціальні мережі трансформують процес меморіалізації, роблячи його більш доступним і глобальним. Вони надають нові форми пам'яті, які дають можливість кожному взяти участь у колективному процесі вшанування, а також створюють простір для індивідуального та колективного зцілення під час війни.

Висновки. Меморіалізація є не лише засобом збереження історії, а й потужним інструментом створення зв'язку між минулим і майбутнім. Меморіали відіграють важливу роль у формуванні колективної пам'яті та ідентичності суспільств, допомагаючи осмислити історичні події та закріпити їх у культурному спадку. Вони існують у різноманітних формах — від монументальних споруд і архітектурно-скульптурних ансамблів до інтерактивних та цифрових ініціатив, що дає можли-

¹⁴ Гончаренко А. Вказ. праця. С. 75.

вість кожному суспільству знаходити свої способи пам'ятати і вшанувати своє минуле.

Київські меморіали мають особливе значення у формуванні національної пам'яті та ідентичності українців. Вони нагадують про болючі моменти історії та героїчні сторінки боротьби, відображаючи складний шлях розвитку суспільства, його глибокі трансформації та прагнення до справедливості. Ці пам'ятники, сповнені символізму та історичних референцій, не лише увічнюють події, а й спонукають до переосмислення історичного досвіду в умовах сучасних викликів, надаючи новим поколінням можливість осмислювати власну ідентичність крізь призму національної пам'яті.

Історична пам'ять є важливим виміром як індивідуальної, так і соціальної пам'яті. Це пам'ять про історичне минуле, а, точніше, його символічна репрезентація, де фіксовані колективною свідомістю образи подій трансформуються у форму культурних стереотипів, символів і міфів. Ці елементи є інтерпретаційними моделями, що допомагають особистості орієнтуватися у світі в конкретних ситуаціях. Вони впливають на формування спільних інтерпретаційних моделей, хоча сприйняття подій для окремої людини залишається особистим і суб'єктивним¹⁵.

Сучасні технології та соціальні мережі змінюють традиційні форми меморіалізації, надаючи можливість створювати віртуальні меморіали, швидко поширювати інформацію та об'єднувати спільноти, незалежно від географічного розташування. Віртуальні меморіали, які виникають у цифровому просторі, дають змогу людям долучатися до колективного вшанування пам'яті навіть на відстані, а онлайн-платформи стають простором для колективного та індивідуального зцілення, що є особливо важливим під час війни. Завдяки цьому пам'ять про історичні події набуває додаткової стійкості, зберігаючись у цифровому архіві для майбутніх поколінь.

Вплив меморіалів на колективну пам'ять та ідентичність. Меморіали відіграють важливу роль у формуванні колективної пам'яті та ідентичності суспільств. Вони не лише зберігають згадки про певні події, а й впливають на спосіб, у який ці події осмислюються і передаються наступним поколінням. Колективна пам'ять, закріплена через меморіали, часто зміцнює національну ідентичність, підтримуючи відчуття спільної історії та цінностей. Такі символи допомагають суспільству пам'ятати трагічні сторінки історії, спонукаючи до того, щоб подібні трагедії не повторилися.

Меморіалізація також виконує функцію переосмислення травматичного досвіду, допомагаючи суспільству не лише згадувати минуле, а й інтегрувати його в сучасність. Її вплив виходить за межі національних або культурних ідентичностей, і в умовах глобалізації меморіали стають місцем зустрічі різних підходів до історії та людських цінностей.

¹⁵ Ретина Л. Вказ. праця. С. 23—24.

Сучасні технології та соціальні мережі істотно впливають на процес меморіалізації, особливо в умовах війни. Вони стали потужним інструментом для створення нових форм пам'яті, що існують у цифровому просторі, розширюючи можливості для колективного вшанування та осмислення трагічних подій. Цифрова меморіалізація змінює традиційні підходи до взаємодії з пам'яттю і має важливе значення для психологічних процесів як колективного, так й індивідуального зцілення.

Anastasia GONCHARENKO,

candidate of art studies, senior researcher at the Institute of Problems
Contemporary Art Academy of Ukraine (Kyiv, Ukraine)

artstasy@gmail.com, ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-7466-6030>

MEMORIALIZATION IN THE CONTEXT OF THE WAR IN UKRAINE: HISTORY, FORMS AND THE ROLE OF MODERN TECHNOLOGIES IN PRESERVING COLLECTIVE MEMORY (ON THE EXAMPLE OF KYIV)

ABSTRACT. Memorialization is a powerful tool for preserving history, creating a bridge between the past and the future. This article examines various forms of memorials, which allow each society to find its own ways of remembering the past. Well-known Kyiv memorials, along with contemporary sites of memory that are now, amid the full-scale war, almost spontaneously emerging throughout the country, play an important role in shaping Ukrainian national identity, honoring tragic historical moments and heroic struggles. Attention is also given to the role of social networks, which significantly influence the process of memorialization, creating new virtual forms of memory. Social platforms unite communities, support collective mourning, and serve as a space for healing. Memorials encourage the rethinking of traumatic experiences, support national identity, and strengthen collective memory. In a globalized world, they become symbols where different historical and cultural perspectives intersect, integrating the past into the present.

KEYWORDS: memorialization, collective memory, national identity, Kyiv memorials, social networks, virtual memorials, traumatic experience, historical memory, globalization.

REFERENCES

1. Honcharenko, A. (2015). *Transformatsii rozvytku ukrajinskoyi skulptury (v konteksti kulturno-mystetskykh protsesiv 1990-kh – 2000-kh rr.): Dys. ... kand. mystetstvoznavstva 26.00.01.* Ivano-Frankivsk.
2. Nora, P. (1999). *Problematika mest pamyati.* Frantsiya-pamyat Sankt-Peterburg.
3. Repina, L. (2006). *Istoriya i pamyat: Istoricheskaya kultura Evropy do nachala novogo vremeni.* Krugh.
4. Svitlenko, S. (2007). *Svit modernoyi Ukrayiny kintsya XVIII — pochatku XX st.: Zbirnyk naukovykh prats.* Dni-propetrovsk: Herda.